

<https://doi.org/10.62837/2026.3.317>

BABAYEVA MƏLAHƏT RAMİZ QIZI
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ADPU, Ədəbiyyat kafedrası
milababayeva@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3600-8499>

AZƏRBAYCAN FOLKLORŞÜNASLIQ TARIXINDƏ 1930-cu İLLƏR MƏRHƏLƏSİ: IDEOLOJİLƏŞDİRMƏ, REPRESİYA VƏ 'SAXTA FOLKLOR' FENOMENİ

Giriş. XX əsrin 1930-cu illər Azərbaycan folklorşünaslıq elmi üçün ən ziddiyyətli, mürəkkəb və eyni zamanda repressiv bir dövr kimi xarakterizə olunur. Bu dövrü həm folklorun geniş miqyasda toplanması və arxivləşdirilməsi, həm də "proletar mədəniyyəti" meyarları ilə xalq yaradıcılığının ciddi ideoloji təzyiqlərə məruz qalması kimi xarakterizə etmək olar.

Həmin illərdə folklorşünaslıq elminin qarşılaşdığı əsas problemlər aşağıdakılardır:

1. Folklorun ideolojiləşdirilməsi və "sinfilik" prinsipi

Dövrün ən böyük problemi xalq yaradıcılığı nümunələrinə marksist-leninist sinfi mübarizə prizmasından yanaşılması idi. Folklorşünaslardan tələb olunurdu ki, nağıllarda, dastanlarda və mahnılarda "istismarçı siniflərə" (xanlar, bəylər, ruhanilər) qarşı nifrət, "proletariata" isə sevgi axtarıb tapsınlar. Bu yanaşma folklorun estetik mahiyyətini kölgədə qoyur, onu sadəcə siyasi təbliğat vasitəsinə çevirirdi.

1930-cu illərdə Azərbaycan folklorşünaslığı sovet rejiminin totalitar idarəçiliyi altında tamamilə yeni və amansız bir istiqamətə yönəldi ki, bu da tariximizdə folklorun ideolojiləşdirilməsi və "sinfilik" prinsipi kimi tanınır. Bu dövrdə folklor nümunələri artıq xalqın çoxəsrlik mənəvi təcrübəsi və estetik dünyagörüşü kimi deyil, marksist-leninist metodologiyanın tələb etdiyi sinfi mübarizə aləti kimi qəbul edilirdi. Sinfilik prinsipi tələb edirdi ki, hər bir nağıl, dastan və ya mahnı yalnız sosial bərabərsizlik və istismarçı siniflərə qarşı etiraz müstəvisində təhlil olunsun. Bu yanaşma folklor materiallarının süni şəkildə iki cəbhəyə bölünməsinə gətirib çıxardı: bir tərəfdə zəhmətkeş kütlələrin arzularını və "mütərəqqi" ruhunu əks etdirən nümunələr dayanır, digər tərəfdə isə xanların, bəylərin və ruhanilərin mənafeyini müdafiə edən "mürtəce" materiallar yer alırdı. Folklorun bu cür siyasi süzgəcdən keçirilməsi onun təbiiliyini və bədii bütövlüyünü dərinlən zədələyirdi.

Xüsusilə epik irsimiz olan dastanların tədqiqində bu təzyiq daha qabarıq hiss olunurdu. Məsələn, "Koroğlu" dastanı özünün mifik və sufi köklərindən qopardılaraq yalnız "feodalizmə qarşı kəndli hərəkatı" kimi təqdim edilirdi; dastandakı hər bir detalın mütləq şəkildə sosialist realizmi meyarlarına uyğunlaşdırılması üçün mətnlərdə

ciddi ixtisarlar və təhriflər aparılırdı. «Dini elementlər, "Allah", "Peyğəmbər" və ya "taleyin qisməti" kimi ifadələr sistemli şəkildə senzura edilir, xalqın inanc sistemi "xurafat" damğası ilə elmi dövriyyədən çıxarılırdı». [Allahmanlı, Q. 2013: 63]. Bunun əvəzində isə "yalancı folklor" (folklorization) dediyimiz proses başlanmışdı; sovet rəhbərlərini, xüsusən Stalini və Lenini tərənnüm edən, süni şəkildə uydurulmuş "yeni aşiq mahnıları" və rəvayətlər əsl xalq yaradıcılığı kimi təbliğ olunurdu.

Bu dövrün folklorşünasları materialları çap edərkən onları marksist ideologiyaya uyğunlaşdırmaq üçün "təmizləməyə" məcbur idilər, əks halda onlar "pantürkist" və ya "milli təəssübkeş" elan olunaraq repressiya təhlükəsi ilə üzləşirdilər. Beləliklə, folklor elmi bir tərəfdən kütləvi şəkildə toplama işi ilə məşğul olsa da, digər tərəfdən topladığı materialın ruhunu ideoloji zəncirlərlə buxovlayırdı. Sinfilik prinsipi folklorun anonim və müstəqil ruhunu sıradan çıxararaq, onu dövlətin siyasi təbliğat maşınının kiçik bir detalına çevirmişdi. Bu, Azərbaycan folklorşünaslığında obyektivliyin itməsi və elmi metodologiyanın siyasi direktivlərlə əvəzlənməsi ilə nəticələnən ağır bir dövr idi.

2. Dini və "Müttəcə" ruhlu nümunələrin qadağan edilməsi

1930-cu illərin sərt ateizm siyasəti folklorla da ağır zərbə vurdu. Mərasim folkloru, dini inanclarla bağlı əfsanələr və rituallar "müttəcə" (geridə qalmış) və "dini xurafat" elan edilərək elmi dövriyyədən çıxarıldı. Bu, Azərbaycan xalqının minillik inanc sistemini əks etdirən zəngin bir qatın tədqiqatdan kənar qalmasına səbəb oldu.

1930-cu illərin sərt ateizm siyasəti və sovet ideologiyası Azərbaycan folklorunun ən qədim və fundamental qatlarından biri olan dini-mifoloji inancların sistemli şəkildə sıxışdırılması və qadağan edilməsi ilə nəticələnmişdi. "Bu dövrdə xalqın minilliklər boyu formalaşmış dini təfəkkürünü, islami dəyərlərini və ya təsəvvüf fəlsəfəsini əks etdirən hər bir nümunə "müttəcə" [geridə qalmış, mühafizəkar] elan edilərək elmi dövriyyədən və kütləvi nəşrlərdən çıxarılırdı". [Məmmədli, B. 2015: 73]. Sovet folklorşünaslığı hesab edirdi ki, din "xalq üçün tiryəkdir" və buna görə də dastanlarda, nağıllarda, hətta bayatılarda rast gəlinən dini motivlər zəhmətkeş kütlələrin şüurunu zəhərləyən feodal qalıqlarıdır. Bu yanaşmanın nəticəsində "Allah", "Peyğəmbər", "Əli", "Fatimeyi-Zəhra" kimi müqəddəs adların çəkildiyi, xeyir-dua və ya dini ritualları (məsələn, nəzir vermə, ziyarətgahlara inam) tərənnüm edən bütün janrlar senzura obyektinə çevrilmişdi. Xüsusilə mərasim folkloru - yas mərasimlərində oxunan mərsiyələr, dini bayramlarla bağlı ayinlər, şaxsey-vaxsey kimi rituallar "elmsizliyin və xurafatın təzahürü" damğası ilə qadağan olunur, bu nümunələri toplayan və ya təbliğ edən alimlər isə "din xadimlərinin vəkili" kimi qələmə verilərək repressiyalara məruz qalırdılar.

Mifoloji təfəkkürlə bağlı nümunələr də bənzər bir taleyi yaşayırdı; xalqın təbiət qüvvələrinə, ruhlara, pir və ocaqlara olan inamını əks etdirən əfsanələr "məntiqsiz və cəfəngiyat" hesab edilərək elmi təhlildən kənar saxlanılırdı. Hətta

klassik dastanlarımızdakı qəhrəmanların [məsələn, Kərəmin və ya Şah İsmayılın] daxili dünyasındakı ilahi eşq və ya təvəkkül ruhu qəsdən ixtisar edilir, onların obrazları yalnız dünyəvi və sosial-məişət müstəvisində təqdim olunurdu. "Müttəce" hesab olunan bu nümunələrin yasaqlanması Azərbaycan folklorunun estetik bütövlüyünü parçalamış, xalq ruhunun metafizik dərinliyini elmi tədqiqatlardan məhrum etmişdi. Bu dövrün arxivlərində bir çox dini xarakterli folklor mətni ya qəsdən məhv edilmiş, ya da üzərində "çapı qadağandır" qeydi ilə qapalı fondlara atılmışdı. Beləliklə, xalq yaradıcılığının bu vacib qatı 1930-cu illərin ideoloji qurbanına çevrilərək uzun onilliklər boyu gizli qalmağa məhkum edilmişdi.

3. Repressiyalar və kadr itkisi

1937-ci ilin repressiya dalğası Azərbaycan folklorşünaslığının ən parlaq simalarını hədəf aldı. Hənəfi Zeynallı, Salman Mümtaz, Vəli Xulufu kimi nəhəng toplayıcı və tədqiqatçılar "pantürkist" və ya "xalq düşməni" damğası ilə güllələndilər və ya sürgün edildilər. Bu, folklor elminin metodoloji yaddaşının və təşkilati strukturunun iflic olması demək idi.

1930-cu illərin repressiyaları Azərbaycan folklorşünaslıq elmi üçün təkə bir durğunluq dövrü deyil, həm də onun intellektual potensialının məqsədli şəkildə məhv edildiyi bir "elmi genosid" mərhələsi olmuşdur. Bu dövrdə folklorşünaslıq milli kimliyin, dilin və yaddaşın ən güclü qoruyucusu olduğu üçün sovet cəza məşinının ilk hədəflərindən birinə çevrildi. "Repressiya dalğası xalq yaradıcılığını kənd-kənd gəzib toplayan, onları sistemləşdirən və elmi metodologiya ilə şərh edən ən parlaq simaları - Azərbaycan folklorşünaslığının "qurucu atalarını" sıradan çıxardı. Bu itkilər elmin inkişafını onilliklərlə ləngitdi və toplanmış minlərlə arxiv materialının itməsinə, gizlədilməsinə və ya saxtalaşdırılmasına yol açdı". [Həkimov, M. 2011: 67].

Kadr itkiləri arasında ilk növbədə Hənəfi Zeynallının adını çəkmək lazımdır. O, Azərbaycan nağıllarının, atalar sözlərinin və tapmacalarının ən fundamental toplayıcısı və tədqiqatçısı idi. Zeynallı folkloru marksist ideologiyanın buxovlarından qorumağa çalışdığı və milli köklərə sadiq qaldığı üçün "pantürkist" damğası ilə hədəf seçildi və 1937-ci ildə güllələndi. Onun ölümü ilə Azərbaycan nağılşünaslığı özünün ən böyük nəzəriyyəçisini itirdi. Digər bir ağır itki isə Salman Mümtaz idi. "O, klassik ədəbiyyatla folklorun kəsişməsində misilsiz tədqiqatlar aparmış, onlarla aşığın və xalq şairinin irsini unudulmaqdan xilas etmişdi. Salman Mümtazın zəngin şəxsi arxivini darmadağın edildi, özü isə repressiya qurbanı oldu. Bu, Azərbaycan aşığı sənətinin tarixi köklərinin öyrənilməsinə vurulmuş ən ağır zərbələrdən biri idi". [Nəbiyev, A. 2004: 73]

Vəli Xulufu da bu qanlı siyahının ön sıralarında idi. O, "Koroğlu" dastanının ilk elmi nəşrlərindən birini (1927) hazırlamış, folkloru bir elm kimi sistemləşdirməyə çalışmışdı. Lakin "millətçilik" ittihamı ilə onun da ömür yolu yarımçıq kəsildi. Bu alimlərin məhv edilməsi təkə fiziki itki deyil, həm də metodoloji bir boşluq yaratdı. Folklorşünaslıq elmi obyektivlikdən uzaqlaşaraq tamamilə siyasi konyunkturaya xid-

mət edən, qorxu içində fəaliyyət göstərən bir sahəyə çevrildi. 1930-cu illərin sonuna gəldikdə, Azərbaycanın ən təcrübəli folklor toplayıcıları ya güllələnmiş, ya sürgün edilmiş, ya da susmağa məhkum edilmişdi. Bu kadr itkisi nəticəsində bir çox unikal xalq nümunələri — xüsusən dastanların arxaik variantları və mifik rəvayətlər yazıya alınmadan, onu bilən insanların hafizəsi ilə birlikdə məhv olub getdi. Bu dövrün yaraları Azərbaycan folklorşünaslığında hələ də özünü hiss etdirir, çünki həmin illərdə itirilmiş elmi potensialın yerini doldurmaq üçün sonradan uzun onilliklər lazım gəldi.

4. Epik irsin təhrifi və "Koroğlu" problemi

Dastanların tədqiqində ciddi problemlər yaşanırdı. Məsələn, "Dədə Qorqud" dastanı hələ tam qadağan olunmasa da, "feodal quruluşunu tərənnüm edən" əsər kimi şübhə ilə qarşılanırdı. "Koroğlu" dastanı isə yalnız "kəndli üsyanı" kimi təqdim olunmalı idi. Dastandakı mifik, batini və sufi elementlər qəsdən ixtisar edilir və ya təhrif olunurdu.

1930-cu illərdə "Koroğlu" dastanının nəşri və tədqiqi sadəcə ədəbi bir hadisə deyil, birbaşa dövlət səviyyəsində idarə olunan siyasi bir proses idi. «Bu dövrdə dastanın taleyi "xalqın qəhrəmanlıq simvolu" olmaqla "pantürkizm və feodalizm qalığı" damğası arasında gedən amansız mübarizənin mərkəzində dayanırdı». [Жирмунский, В. М. 1962: 64].

Dastandakı "xan", "paşa", "bəy" kimi titullar, eləcə də Koroğlunun fərdi qəhrəmanlığı kollektivizm ideologiyasına zidd hesab olunurdu. Vəli Xulufunun 1927-ci ildə çap etdirdiyi "Koroğlu" variantı 1930-cu illərin ortalarında kəskin tənqid hədəfinə çevrildi. Alim məhz bu dastanı nəşr etdiyinə və onu milli qürur mənbəyi kimi təqdim etdiyinə görə "millətçilikdə" ittiham olundu.

Siyasi çəkişmələrin ən gərgin vaxtında maraqlı bir dönüş baş verdi. Sovet rəhbərliyi başa düşdü ki, xalqın yaddaşından "Koroğlu"nu silmək mümkün deyil. Buna görə də dastanı qadağan etmək əvəzinə, onu "sınıf mübarizə nümunəsi" kimi yəndən formalaşdırmaq qərarı verildi. Koroğlu mifik qəhrəmanlıqdan çıxarılıb, "kəndli üsyanının rəhbəri" və "ilk inqilabçı" kimi qələmə verilməyə başladı. Dastandakı bütün dini ifadələr, sufi çalarlar və bəzi "qeyri-proletar" davranışlar mətndən çıxarıldı.

1938-ci ildə, repressiyaların ən qanlı dövründə "Koroğlu"nun geniş bir nəşri hazırlandı. Bu nəşrin arxasında böyük bir siyasi risk dayanırdı. Hümmət Əlizadə tərəfindən hazırlanan bu variantda dastan artıq tamamilə "sosialist realizmi" prinsiplərinə uyğunlaşdırılmışdı. Lakin buna baxmayaraq, dastanın hər bir qolu üzərində ciddi müzakirələr gedirdi. Məsələn, Koroğlunun İran və ya Osmanlı mənşəli olması məsələsi siyasi müstəviyə keçirilir, onun mütləq şəkildə "yerli Azərbaycan kəndlisi" olduğu vurğulanırdı.

Üzeyir Hacıbəylinin 1937-ci ildə tamamladığı "Koroğlu" operası bu siyasi çəkişmələrdə həlledici rol oynadı. Operanın 1938-ci ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan incəsənəti dekadasında Stalin tərəfindən bəyənilməsi "Koroğlu"ya rəsmi

"toxunulmazlıq" statusu qazandırdı. Bu hadisədən sonra dastan artıq "təhlükəli milli irs" deyil, "sovet Azərbaycanının qəhrəmanlıq keçmişi" kimi qəbul edildi.

Bu siyasi çəkişmələrin ən böyük faciəsi odur ki, ideologiyaya uyğun gəlməyən bir çox dastan qolları "mürtəcə" elan edilərək arxivlərdən silindi və ya çapına icazə verilmədi. Kadr itkisi (Vəli Xulufu, Hənəfi Zeynallı kimi alimlərin məhvi) dastanın elmi-metodoloji tədqiqini onilliklərlə tək tərəfli [yalnız sinfi mübarizə kontekstində] apardı.

5. "Saxta" folklorun yaradılması

1930-cu illərdə sovet quruluşunu, Lenini və Stalini tərənnüm edən "süni folklor" nümunələri [yeni aşığı mahnıları, təriflər] yaradılırdı. Bu nümunələrin əsl xalq yaradıcılığı kimi təqdim edilməsi elmin obyektivliyini zədələyən ciddi bir metodoloji problem idi.

1930-cu illər Azərbaycan folklorşünaslığında "saxta folklor" (fakelore) yaradılması prosesi xalqın təbii bədii təfəkkürünün dövlət səviyyəsində manipulyasiyaya məruz qalmasının ən bariz nümunəsidir. Bu dövrdə sovet ideologiyası folkloru sadəcə keçmişin mirası kimi deyil, yeni quruluşu qanuniləşdirən bir təbliğat vasitəsi kimi görürdü. Əgər mövcud folklor nümunələri [nağıllar, dastanlar, bayatılar] sovet rejiminin prinsiplərinə tam cavab vermirdisə, o zaman "yeni dövrün xalq yaradıcılığı" adı altında süni mətnlərin uydurulması prosesinə start verilir. Bu prosesin mərkəzində aşığılar və el şairləri dayanırdı; onlardan tələb olunurdu ki, ənənəvi dastan qəliblərindən istifadə edərək Stalini, Lenini, kolxoz quruculuğunu və traktorçuları tərənnüm edən "yeni dastanlar" və nəğmələr qoşsunlar. Məsələn, Stalini "müasir Koroğlu" və ya "Xalqların atası" kimi epik zirvəyə qaldıran onlarla süni dastan və qoşma məhz bu illərin məhsuludur. [Гулиев, Г. 1983: 63].

Bu "saxtalaşdırma" prosesi həm də metodoloji təhriflərlə müşayiət olunurdu; bir çox hallarda peşəkar folklorşünaslar və redaktorlar masası arxasında əslində xalqın dilindən heç vaxt çıxmamış "atalar sözləri" və "bayatılar" uydurur, sonra onları elmi antologiyalara "filan kənddən toplanmış material" kimi daxil edirdilər. "Partiya xalqın dayağıdır", "Lenin günəşimizdir" kimi ideoloji şüarlar xalq hikməti libasına büründürülərək folklor xəzinəsinə zorla yeridilirdi. Eyni zamanda, real xalq yaradıcılığı nümunələrindəki dini və milli ifadələr (məsələn, "Haqq", "Allah", "Bismillah") qəsdən ixtisar edilir, yerinə "Xalq", "Qızıl Ordu" və ya "İnqilab" kimi sözlər artırılırdı. Bu cür müdaxilələr folklorun ən mühüm xüsusiyyəti olan təbii varislik və anonimlik prinsiplərini darmadağın edirdi. Nəticədə, Azərbaycan folklorşünaslığında elmi etibarlılığı şübhə doğuran, xalqın gerçək ruhundan uzaq, lakin siyasi konyunkturaya tam uyğun gələn nəhəng bir "süni irs" qatı yarandı ki, bu da illər boyu əsl folklor nümunələrinin tədqiqini və tanınmasını kölgə altına saldı.

6. Elmi qurumların sabit olmaması

Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyəti, daha sonra SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan Filialı daxilində folklor bölmələrinin tez-tez ad dəyişməsi və rəhbərliyin repressiya səbəbindən mütəmadi dəyişməsi sistemli araşdırmaların aparılmasını çətinləşdirirdi.

1930-cu illərdə Azərbaycan folklorşünaslığının sistemli bir elm sahəsi kimi formalaşmasına mane olan ən ciddi faktorlardan biri elmi qurumların struktur baxımından həddindən bənar qeyri-sabit olması və mütəmadi olaraq restrukturizasiyaya məruz qalması idi. Bu dövrdə elmi təşkilatlar həm sovet idarəçilik sisteminin axtarışları, həm də siyasi təmizləmələrin təsiri ilə tez-tez adını, tabeliyini və fəaliyyət proqramını dəyişməyə məcbur qalırdı. Proses 1920-ci illərin sonunda fəaliyyət göstərən Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin ləğvi və onun yerində Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun (DETI) yaradılması ilə sürətləndi, lakin bu qurum da uzunömürlü olmadı. 1932-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının Zaqafqaziya Filialının Azərbaycan Şöbəsinin (AzFAN) yaradılması ilə folklor tədqiqatları müəyyən bir mərkəzə toplansa da, daxili şöbələrin və sektorların strukturu demək olar ki, hər il yenidən qurulurdu. [Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. 2005: 67]. Bu qeyri-sabitlik folklorşünaslıqla məşğul olan alimlərin vahid bir plan əsasında uzunmüddətli toplama və nəşr işləri aparmasına imkan vermirdi; bir qurum tərəfindən başlanılan ekspedisiya və ya kitab nəşri növbəti struktur islahatı zamanı yarımçıq qalır, arxiv materialları isə qurumdan-quruma ötürülərkən ciddi itkilərə məruz qalırdı.

Daha acınacaqlı olanı isə o idi ki, elmi qurumların bu qədər tez-tez "yenilənməsi" həm də kadr təmizləmələri üçün bir mexanizm rolunu oynayırdı; hər yeni struktur dəyişikliyi zamanı "ideoloji baxımdan uyğun olmayan" folklorşünaslar işdən uzaqlaşdırılır, onların yerinə isə çox vaxt sahəyə yad olan, lakin partiya xəttinə sadıq kadrlar gətirilirdi. 1930-cu illərin ortalarında Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun daxilində folklor bölməsinin gah müstəqil şöbə, gah da ədəbiyyat sektorunun bir hissəsi kimi fəaliyyət göstərməsi elmi metodologiyanın varisliyini qırırdı. Arxivləşdirmə sisteminin vahid mərkəzdən idarə olunmaması nəticəsində toplanmış materialların böyük bir qismi təsnifat olunmamış halda qovluqlarda çürüyür və ya qadağan olunmuş alimlərin "şəxsi işi" kimi möhürlənərək gizli fondlara atılırdı. Beləliklə, institusional qeyri-sabitlik Azərbaycan folklorşünaslığını həm texniki, həm də kadr baxımından zəiflədir, elmin inkişafını dövlət direktivlərindən və siyasi dalğalardan birbaşa asılı vəziyyətə salırdı.

Nəticə. 1930-cu illər Azərbaycan folklorşünaslığı üçün həm zəngin toplama illəri [məsələn, 1938-ci ildə "Koroğlu"nun nəşri], həm də elmi genosid dövrü idi. İdeologiyanın təzyiqi altında folklorun ruhu sıxılsa da, xalq yaddaşının bir qismi bu fədakar alimlərin canı bahasına kağız üzərinə köçürülə bildi.

1930-cu illər Azərbaycan folklorşünaslığının keçdiyi yol həm böyük bir toplama hərəkəti, həm də ağır ideoloji təzyiqlər və kadr itkiləri ilə müşayiət olunan

olduqca mürəkkəb bir mərhələdir. Bu dövrün ən böyük nəticəsi ondan ibarətdir ki, folklor elmi ilk dəfə olaraq dövlətin birbaşa nəzarəti altına keçmiş, xalqın mənəvi mirası sovet rejiminin "sinfilik" və "sosialist məzmun" tələbləri çərçivəsində yenidən formalaşdırılmışdır. Bir tərəfdən, "Koroğlu" dastanının 1938-ci il nəşri kimi mühüm addımlarla epik irsimiz qismən qorunub saxlanılsa da, digər tərəfdən Hənəfi Zeynallı, Salman Mümtaz və Vəli Xulufu kimi nəhəng kadrların məhvi elmin metodoloji bazasına onilliklərlə bərpa olunmayacaq zərbə vurmuşdur. 1930-cu illərin sonunda Azərbaycan folkloru artıq öz təbii, anonim və mifik mahiyyətindən uzaqlaşdırılaraq, daha çox siyasi təbliğatın bir parçasına - "saxta folklor" nümunələri ilə zənginləşdirilmiş və dini-mifoloji qatlarından təmizlənmiş bir materiallar toplusuna çevrilmişdi. Elmi qurumların sabit fəaliyyət göstərə bilməməsi və mütəmadi struktur dəyişiklikləri isə toplama işlərinin sistemli aparılmasına və arxivlərin etibarlı şəkildə qorunmasına mane olmuş, bir çox qiymətli folklor nümunəsinin tarixin yaddaşından silinməsinə rəvac vermişdir. Yekun olaraq, 1930-cu illər Azərbaycan folklorşünaslığı üçün bir tərəfdən peşəkar institutlaşma cəhdi, digər tərəfdən isə milli ruhun ideoloji buxovlarla sıxıldığı bir sınaq dövrü kimi tarixə düşmüşdür.

Ədəbiyyat

1. Allahmanlı, Q. (2013). Azərbaycan folklorşünaslığının tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 452 s.
2. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. (2005). Azərbaycan folkloru antologiyası: Klassik folklor (Cild 1). Bakı: Səda, 512 s.
3. Əlizadə, H. (Tərtib edən). (1938). Koroğlu. Bakı: Azərnəşr, 340 s.
4. Həkimov, M. (2011). Azərbaycan folklorşünaslığının qaynaqları. Bakı: Elm və təhsil, 328 s.
5. Xəlilov, S. (2007). Azərbaycan folklorşünaslığı: Problemlər və perspektivlər. Bakı: Nurlan, 264 s.
6. Xulufu, V. (1927). Koroğlu (Elmi nəşr). Bakı: Azərnəşr, 215 s.
7. Məmmədli, B. (2015). Azərbaycan folklorşünaslığının təşəkkülü və inkişafı (1920-1950-ci illər). Bakı: Elm və təhsil, 410 s.
8. Nəbiyev, A. (2004). Azərbaycan xalq ədəbiyyatı (II hissə). Bakı: Elm, 584 s.
9. Zeynallı, H. (2005). Seçilmiş əsərləri (Tərtib edən: İ. Abbaslı). Bakı: Yazıçı, 356 s.
10. Ализаде, Г. (1940). Азербайджанский фольклор и вопросы классовой борьбы. Баку: Издательство АзФАН СССР, 186 с.
11. Гулиев, Г. (1983). Этапы развития азербайджанского фольклористики. Баку: ЭЛМ, 240 с.
12. Жирмунский, В. М. (1962). Народный героический эпос: Сравнительно-исторические очерки. Москва-Ленинград: Гослитиздат, 435 с.

Xülasə

1930-cu illər Azərbaycan folklorşünaslıq elmi üçün həm təşkilatlanma, həm də ağır ideoloji sınaqlar dövrü kimi tarixə düşmüşdür. Bu məqalədə həmin dövrün folklorşünaslıq problemləri, xüsusilə elmin "sinfilik" prinsipi əsasında yenidən qurulması prosesi təhlil edilir. Sovet rejiminin bərqərar olması ilə xalq yaradıcılığı sadəcə estetik hadisə deyil, sinfi mübarizənin kəsərli bir silahı kimi qəbul edilməyə başlanmışdır. Bu dövrdə folklor nümunələri "mütərəqqi" və "mürtəcə" olmaqla iki yerə bölünmüş, xalqın dini-mifoloji inanclarını əks etdirən minlərlə nümunə "feodal qalıqları" damğası ilə elmi dövriyyədən uzaqlaşdırılmışdır.

Tədqiqatda 1930-cu illərin ən ağırlı məqamı olan repressiyalar və kadr itkiləri xüsusi yer tutur. Hənəfi Zeynallı, Salman Mümtaz və Vəli Xulufu kimi nəhəng folklorşünasların "pantürkist" və ya "milli təəssübkeş" kimi ittiham edilərək məhv edilməsi, elmi metodologiyanın varisliyinə ağır zərbə vurmuşdur. Bununla yanaşı, məqalədə "Koroğlu" dastanının nəşri ətrafında gedən siyasi çəkişmələr, dastanın ideoloji süzgəcdən keçirilərək "kəndli üsyanı" kimi təqdim olunması prosesi araşdırılır. Eyni zamanda, "saxta folklor" fenomeni – yəni sovet rəhbərlərini tərənnüm edən süni aşırıq mahnılarının və dastanların yaradılması metodları ifşa edilir. Elmi qurumların [AzFAN, DETİ və s.] sabit fəaliyyət göstərməməsi, mütəmadi struktur dəyişiklikləri arxiv materiallarının sistemləşdirilməsinə və qorunmasına mane olmuşdur. Yekun olaraq, 1930-cu illər Azərbaycan folklorşünaslığının həm toplama işləri baxımından məhsuldar, həm də elmi obyektivlik baxımından faciəvi bir dövr olduğu vurğulanır.

Açar sözlər: Azərbaycan folkloru, 1930-cu illər repressiyaları, sinfilik prinsipi, saxta folklor, Koroğlu dastanı, ideolojiləşdirmə, elmi qurumlar.

Резюме

1930-е годы в истории азербайджанских фольклорных исследований: идеологизация, репрессии и феномен «фальшивого фольклора».

Доктор философии по филологии, доцент, Бабаева Малахат Рамиз

АГПУ, кафедра Литературы

milababayeva@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-3600-8499>

1930-е годы вошли в историю азербайджанской фольклористики как период институционализации, сопряженной с тяжелыми идеологическими испытаниями. В данной статье анализируются проблемы фольклористики того времени, в частности процесс перестройки науки на основе принципа «классовости». С установлением советского режима народное творчество стало

восприниматься не просто как эстетическое явление, а как острое оружие классовой борьбы. В этот период фольклорные образцы были разделены на «прогрессивные» и «реакционные», а тысячи текстов, отражающих религиозно-мифологические верования народа, были исключены из научного оборота под клеймом «феодалных пережитков».

Особое место в исследовании занимают репрессии и кадровая потеря — самый болезненный аспект 1930-х годов. Уничтожение таких выдающихся фольклористов, как Ханефи Зейналлы, Салман Мумтаз и Вели Хулуфлу, по обвинениям в «пантюркизме» или «национализме», нанесло тяжелый удар по преемственности научной методологии. Наряду с этим в статье исследуются политические коллизии вокруг издания эпоса «Кер-оглы», процесс его идеологической фильтрации и представления как «крестьянского восстания». Одновременно разоблачается феномен «ложного фольклора» — методы создания искусственных ашугских песен и дастанов, воспевающих советских руководителей. Нестабильность научных учреждений [АзФАН, ГНИИ и др.] и постоянные структурные изменения препятствовали систематизации и сохранению архивных материалов. В заключении подчеркивается, что 1930-е годы были одновременно продуктивными с точки зрения собирательской деятельности и трагичными с точки зрения научной объективности.

Ключевые слова: азербайджанский фольклор, репрессии 1930-х годов, принцип классовости, фальшивый фольклор, эпос Кер-оглы, идеологизация, научные учреждения.

Summary

The 1930s in the history of Azerbaijani folklore studies: ideologization, repression, and the phenomenon of 'fake folklore'

Phd, Docent, Babayeva Malahat Ramiz gizi
ASPU, Department of Literatura

milababayeva@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-3600-8499>

The 1930s went down in the history of Azerbaijani folklore studies as a period of both institutionalization and severe ideological trials. This article analyzes the problems of folklore studies of that era, specifically the process of restructuring the science based on the principle of "class character." With the establishment of the Soviet regime, folk creativity began to be perceived not merely as an aesthetic phenomenon, but as a sharp weapon of class struggle. During this period, folklore samples were divided into "progressive" and "reactionary," and thousands of examples reflecting the religious-mythological beliefs of the people were removed from scientific circulation under the label of "feudal remnants."

A special place in the research is occupied by the repressions and the loss of personnel-the most painful aspect of the 1930s. The elimination of prominent folklorists such as Hanafi Zeynalli, Salman Mumtaz, and Vali Khuluflu, accused of being "Pan-Turkists" or "nationalists," dealt a heavy blow to the continuity of scientific methodology. Additionally, the article explores the political conflicts surrounding the publication of the "Koroghlu" epic and the process of its ideological filtering to be presented as a "peasant uprising." At the same time, the phenomenon of "fake lore"-the methods of creating artificial ashug songs and epics praising Soviet leaders-is exposed. The instability of scientific institutions [AzFAN, DETI, etc.] and frequent structural changes hindered the systematization and preservation of archival materials. In conclusion, it is emphasized that the 1930s was a period that was productive in terms of collection work yet tragic in terms of scientific objectivity in Azerbaijani folklore studies.

Keywords: Azerbaijani folklore, 1930s repressions, class principle, fake lore, Koroghlu epic, ideologization, scientific institutions

Rəyçi: professor Səhər Orucova